

УДК 376.3

Н. В. Савінова,
кандидат педагогічних наук, доцент

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ САМОКОНТРОЛЮ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті автор зосереджує увагу на двох основних підходах до визначення сутності довільної діяльності, представляє аналіз літератури щодо трьох основних ланцюгів у схемі слухового контролю, а також оцінки стану самоконтролю мовленнєвої діяльності у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку для діагностики та корекції мовленнєвих порушень.

Ключові слова: самоконтроль, саморегуляція, концепція фактора, «акцептор дії», рефлєкторне кільце, слуховий контроль, фонематичний слух.

У сучасній науковій літературі проблема формування та розвитку контролю та самоконтролю розглядається з позицій нейрофізіології, нейропсихології, психології, педагогіки. Міждисциплінарний підхід до вивчення контролю та самоконтролю обумовлений тим, що вони є інструментом осмисленої саморегуляції дитини в різних видах діяльності.

Корекція порушень мовленнєвої діяльності у дітей із тяжкими порушеннями мовлення вимагає введення у зміст логопедичної роботи оцінно-контрольних дій.

У цьому зв'язку теоретико-методологічні засади корекційної роботи становить вчення фізіологів (П. Анохін, О. Бернштейн, М. Красногорський, І. Павлов, І. Сеченов) про управління людською діяльністю, яка пов'язана з розвитком свідомості, а також з розвитком саморегуляції та самосвідомості.

Одним із принципів довільної поведінки людини є принцип саморегуляції, як прояв рефлекторної роботи центральної нервової системи. Найвища форма саморегуляції, яка властива людині, забезпечується поєднанням усвідомлення себе та кого-небудь іншого. Таким чином здійснюється управління психічними процесами, діями та поведінкою людини. Отже, усвідомлену саморегуляцію на вищому психічному рівні, можна розглядати як механізм людської самосвідомості. Самосвідомість, у свою чергу, є передумовою формування навичок самоконтролю, самооцінки та самовдосконалення.

Метою статті є аналіз теоретичних засад формування контролю та самоконтролю мовленнєвої діяльності у дітей.

У науковій літературі представлено два основні підходи до визначення сутності довільної діяльності. Л. Виготський, А. Запорожець розглядають її з позиції пізнання. У роботах Б. Ананьєва, Л. Божович, А. Леонтьєва довільна діяльність аналізується у контексті досліджень мотиваційно-потребнісної сфери.

Незважаючи на різні підходи, авторами зазначається, що довільність є осмисленою саморегуляцією поведінки та діяльності, яка розвивається у результаті засвоєння дитиною засобів та способів організації власної поведінки та діяльності відповідно до правил і зразків, що були напрацьовані суспільством.

М. Лісіна відмічає, що засоби і способи діяльності діти наслідують у процесі спілкування з дорослими. Мотиви діяльності виникають у процесі набуття індивідуального досвіду, коли вперше виникають потреби проконтролювати власні дії. М. Лісіна підкреслює, що «дошкільникам нелегко здійснювати контроль за власними імпульсами, але спілкування з однолітками та дорослими наполегливо збуджує їх до довільної саморегуляції поведінки» [11; 12].

Дослідження Л. Виготського, Н. Жинкіна, А. Леонтьєва, А. Лурія та ін. свідчать про те, що становлення довільної саморегуляції стає можливим у процесі засвоєння мовлення як знакової системи. У роботах вчених мовлення розглядається з точки зору діяльнісного підходу, як інструмент соціального контакту, своє-

рідна мовленнєва та мовленнєво-розумова діяльність у загальній структурі особистості. На основі теорії діяльності розкривається поліморфність та поліфункціональність мовлення, його центральне місце у процесі технологічного розвитку.

Л. Виготський, І. Зимня, А. Лурія, А. Леонтьєв та ін. доводять, що реалізація складного мовленнєвого процесу потребує біологічної збереженості та зрілості мозкових структур, активного перебігу психічних процесів, у тому числі самоконтролю мовленнєвої діяльності.

У дослідженнях Л. Виготського зазначається, що операції самоконтролю загальної довільної та мовленнєвої діяльності на початкових етапах формуються всередині розгорнутих форм предметної діяльності. Потім дії та процеси самоконтролю «згортаються», інтеріорізуються з опорою на елементарні сенсорні та моторні процеси, набувають характеру автоматизованих розумових дій. Однією із закономірностей формування операцій контролю і самоконтролю є виникнення їх як форми взаємодії між людьми (інтерпсихічний процес) та перетворення, по мірі розвитку, у внутрішні (інтрапсихічні) процеси. Їх розвиток відбувається спочатку через опосередковане навчання, а пізніше — всередині конкретних видів предметної діяльності, яка відповідає певному віковому етапу [3].

У роботах П. Анохіна, Л. Виготського, Н. Бернштейна, А. Леонтьєва, А. Лурія та ін. теоретично та експериментально доведено прижиттєве індивідуальне формування психічних процесів, а також операцій контролю та самоконтролю, що відбувається завдяки формуванню та розвитку функціональних систем, які складають психофізіологічну основу вищих психічних функцій [1; 2; 3; 10; 13; 14; 15].

Дослідження вищезазначених учених містять думку про те, що основою розвитку операцій контролю та самоконтролю є утворення міжфункціональних зв'язків (психологічних систем), які відповідають за певний психічний процес: мовлення, сприйняття, увагу, пам'ять, мислення. Формування операцій контролю та самоконтролю в структурі всіх психічних процесів відбу-

вається як утворення складних динамічних систем. Положення Л. С. Виготського про мінливість міжфункціональних зв'язків розкриває принцип «хроногенної локалізації психічних функцій» та поняття «компенсації».

Для діагностики та корекції мовленнєвих порушень, а також оцінки стану самоконтролю мовленнєвої діяльності у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку великого значення набуває концепція фактора, яка лежить в основі несформованості, або дефекту вищих психічних функцій та поняття «первинний дефект», представлених у роботі А. Р. Лурія. Поняття «фактор» він розуміє як певний тип порушення, співвіднесеність з конкретною системою мозку. А. Р. Лурія визначає фактори, що мають значення для формування мовлення, самоконтролю мовленнєвої діяльності та всіх психічних процесів у цілому, серед яких:

1. *Кінстетичний фактор*. Порушення кінстезій виникає при ураженні верхньотім'яних та нижньотім'яних відділів кори лівої півкулі мозку. Недостатність кінстетичних відчуттів приводить до несформованості кінстетичної основи мовлення та предметних дій.

2. *Дефект або несформованість фонематичного слуху*. Виникає у разі незрілості або дисфункції (ураженні) задньої третини верхньої вискової звивини та другої вискової звивини кори лівої півкулі. Він веде до труднощів у формуванні мовлення та фонематичного слуху. Спостерігається несформованість фонематичного слуху, зниження об'єму вербально-акустичного сприйняття та слухомовленнєвої пам'яті. Недостатність цих процесів приводить до затримки формування та розвитку імпресивного та експресивного мовлення, появи у мовленні вербальних парафазій, труднощів запам'ятовування, розуміння та продукування мовлення. Зниження об'єму вербально-акустичного сприйняття та слухомовленнєвої пам'яті іноді поєднуються з дефектом виокремлення суттєвих ознак предметів у процесі їх зорового сприйняття та називання.

3. *Недостатність кінетичного фактору*. Виникає внаслідок незрілості, дисфункції або ураження задньолобових відділів кори лівої півкулі. Це призводить до несформованості або порушення

кінетичних процесів, які забезпечують суцесивність, послідовність в експресивному мовленні. Недостатня сформованість кінетики викликає труднощі формування усного мовлення у синтагматичному ланцюгу. Вторинними ураженнями є розуміння мовлення. Крім того, можуть простежуватися проблеми формування предметних дій, дефекти переключення з одного руху на інший тощо.

4. *Фактор просторового та квазіпросторового сприйняття.* Його недостатність може призвести до затримки у формуванні та розвитку всіх інших психічних функцій, у структуру яких він входить (розуміння граматичних конструкцій, рахунок, письмо, читання тощо).

5. *Дисфункція префронтальної зони лобних долей кори.* Вона може призвести до несформованості або порушень довільних форм діяльності, в тому числі вольових процесів та уваги, загальної довільної поведінки дитини.

Факторний аналіз дозволяє виявити загальні прояви мовленнєвих порушень та визначити первинний дефект, який за визначенням А. Р. Лурія, розкриває різновид порушення, вказує на рівень ураження ієрархічної системи мозку, а також на те, яка операція, що входить в одну або кілька функціональних систем, є недостатньо сформованою або порушеною. Первинний дефект, вторинні порушення та компенсаторні нашарування складають «синдром» аномального розвитку, в тому числі й несформованість операцій контролю та самоконтролю. Синдромний аналіз розкриває не лише проблему, але й механізм, який лежить в основі несформованості контролю та самооцінки всіх видів діяльності [13; 14].

Таким чином, для розуміння стратегії корекційно-розвивальної роботи з дітьми з порушеннями мовлення важливим є врахування та розуміння біологічних, фізіологічних, психологічних та соціальних факторів. Це створює можливість проведення системного нейропсихологічного аналізу мовленнєвої діяльності, її самоконтролю, динамічного спостереження за змінами у структурі синдрому мовленнєвих порушень, підбору адекватних прийомів та методів корекції мовленнєвих порушень.

В основі будь-якої діяльності людини лежить складна система умовних рефлексів, яка функціонує лише за умов безперервного обміну інформацією про стан її окремих ланок. Такого висновку дійшов П. Анохін та вчені його школи щодо зворотних функціональних зв'язків [1; 2]. П. Анохін довів, що рефлекторний акт закінчується не ефекторною (виконавчою) ланкою, як вважали раніше, а сигналом у центр про результати дій та їх наслідки (зворотній аферентний зв'язок). Останнє має практичну цінність для педагогічної корекції, оскільки подібна сигналізація є необхідною для здійснення доцільного пристосування та коригування будь-якої недосконалості у діяльності людини. Наступний рефлекторний акт формується лише після отримання сигналу про результати попереднього акту. Нова схема рефлексу, замість дуги Декарта, є замкненою кривою. М. Бернштейн назвав цю схему рефлекторним кільцем. П. Анохіним була встановлена наявність центрального нервового апарату — акцептору дії, що є необхідним для сприйняття аферентних сигналів від робочих органів та оцінки результатів дії, які виконуються.

Нейрофізіологічне визначення поняття «зворотній зв'язок» представлено у роботах П. К. Анохіна, який розглядав зворотну аферентацію як психофізіологічний аналог зворотного зв'язку. Він підкреслював особливу регульовальну роль додаткових аферентних комплексів умовного збудження, які позначив терміном «акцептор дії». За П. Анохіним «акцептор дії» є тимчасовим утворенням, яке сформувалося з приводу певної ситуації, що є відображенням дійсності, яка змінюється, та представлена аферентним синтезом [1; 2].

Поняття «акцептора дії» розкриває роль мовленнєвих кінестезій як базального компонента другої сигнальної системи. Кінестетична інформація розглядається П. К. Анохіним, Н. І. Жинкіним, І. А. Зимньою, А. Р. Лурія як спрямовуюча зворотна аферентація, яка є кінестетичним контролем. Кінестетичний контроль здійснюється на рівні артикуляційної програми та вимовної одиниці — складу та відображає діяльність та функціонування органів артикуляції.

Будь-яка корекція мовленнєвої діяльності дітей відбувається саме на основі цих оцінок. Оцінка здійснюється шляхом порівняння системи виконаної мовленнєвої дії з поставленою метою. На основі сенсорних імпульсів, що безперервно надходять у центральну нервову систему дитини та несуть інформацію про правильність і результативність мовленнєвої дії, здійснюється контроль за правильністю мовлення. Наявність мовленнєвого зразку спонукає мовця до контролю мовлення. В результаті аналітико-синтетичної діяльності в корі головного мозку формується своєрідний контрольний апарат («акцептор дії»), що сприймає зворотну аферентацію та зіставляє її зі зразком. Наявність такого контрольного апарату, що відбиває найдрібніші ознаки зразку, за яким виконується мовленнєва дія, створює найкращі умови для самоконтролю у дошкільників, оскільки застерігає від помилок та дозволяє виправити вже допущені мовленнєві помилки.

Самоконтроль визначається як усвідомлена регуляція людиною власної поведінки та діяльності з метою забезпечення відповідності їх результатів поставленим цілям, вимогам, нормам, правилам, зразкам.

Самооцінка — це усвідомлене ставлення особистості до своїх дій, рухів, вчинків, оточуючого, самої себе; вона ґрунтується на зіставленні процесу виконання та результатах своєї діяльності відповідно до поставлених вимог, зразку. Самоконтроль відбиває неадекватність висловлювання заданому еталону, є процесом самозаперечення, за допомогою якого під впливом мовленнєвої практики у діяльності дітей відзначаються неадекватні в даний момент мовленнєві акти. Отже, самоконтроль спрямовується на запобігання помилок у мовленні дітей, і, водночас, виконує функцію саморегуляції правильності мовлення. Початкова самооцінка дошкільника виступає у вигляді «специфічного самоконтролю», а підсумкова самооцінка, яка формується в процесі корекції мовленнєвої діяльності, є її продуктом.

Відтак, для забезпечення ефективної корекційно-мовленнєвої роботи з дітьми дошкільного віку, в яких порушена нормативність мовлення, необхідно здійснювати: постійне порівняння та

зіставлення ненормативного мовлення дітей зі зразком, еталоном, нормою мовлення; систематичне та своєчасне виявлення допущених мовленнєвих помилок; виправлення ненормативних варіантів.

У сучасній літературі контроль та самоконтроль визначаються як процесуальні компоненти у структурі саморегуляції. Рівень сформованості саморегуляції залежність від рівня сформованості дій самоконтролю.

Формування нейропсихологічних механізмів довільної саморегуляції забезпечується функціональною взаємодією трьох блоків мозку, які створюють загальну структурно-функціональну модель роботи мозку як субстрату психічних процесів (А. Р. Лурія).

Основними ланцюгами у функціональній системі саморегуляції є: а) цілі діяльності, які були визначені суб'єктом; б) комплекс зовнішніх умов діяльності (модель значущих умов); в) блок програмування виконавчих дій; г) система критеріїв успішності; д) оцінка результатів.

Операції контролю та самоконтролю, функція співставлення зразку дії з його виконанням є необхідною складовою кожного ланцюга саморегуляції. Вони перетворюють процес саморегуляції у замкнену систему, забезпечують цілеспрямований та результативний характер довільної діяльності.

Контроль розкривається як процесуальний акт, мотиваційна структура, механізм регуляції та саморегуляції пізнавальних процесів та мовленнєвої діяльності. Він тісно пов'язаний з когнітивними процесами, які відбуваються при вирішенні певних пізнавальних завдань. Самоконтроль визначається як осмислення та оцінка суб'єктом особистої діяльності відповідно до еталону.

Навичкою самоконтролю є автоматизована рухова, сенсорно-перцептивна, інтелектуальна дія, яка притаманна всім психічним процесам, пізнавальній діяльності, організації рухових дій. Навичка самоконтролю формується через повторення, характеризується високим ступенем засвоєння, відсутністю поелементного регулювання та контролю. У процесі становлення вона проходить етапи переходу від похідних автоматизованих дій, які фор-

муються неосмислено, у вторинні автоматизовані. При цьому відбувається попереднє осмислення компонентів дії, які контролюються осмислено, можуть перебудовуватися та удосконалюватися.

Таким чином, саморегуляція є інтегративним особистим утворенням, яке визначає загальну здібність до навчання та розвитку. Структурні компоненти саморегуляції (мотиваційний, інтелектуальний, регулятивний) є стійкими характеристиками внутрішніх умов формування інтелектуальної діяльності. Рівень сформованості саморегуляції напряду залежить від сформованості операцій самоконтролю, особливо мовленнєвої діяльності.

У сучасній літературі самоконтроль мовленнєвої діяльності розглядається у структурі довільної діяльності, яка визначається як «одиниця буття індивідуума», основна та центральна лінія розвитку дитини.

Розуміння взаємозв'язку мови та мовлення складає основу когнітивного підходу до аналізу мовленнєвого розвитку як у нормі, так і при патології. Відповідно до когнітивного підходу мовлення є невід'ємною та органічною складовою людського розуму, що тісно пов'язаний з іншими когнітивними структурами та процесами: сприйняттям, мисленням, увагою, пам'яттю тощо. Когнітивні та мовні структури у мовленнєвому процесі функціонують у тісній взаємодії, мають загальні операційні механізми, які складають базис мовної, когнітивної та предметної діяльності.

І. А. Зимня співвідносить механізми мовлення з фазами мовленнєвої діяльності, виокремлюючи три горизонтальні рівня [7; 8; 9].

Механізм предметно-логічного плану висловлювання. Це початковий механізм говоріння, тобто мотивація в дії.

Загальнофункціональні механізми говоріння: осмислення, синтез та оперативна пам'ять у поєднанні з постійною пам'яттю.

Фонаційні механізми, або механізми зовнішнього оформлення висловлювання, моторні механізми.

Л. Б. Халілова виділяє наступні рівні організації мовленнєвого висловлювання:

- рівень мотивації (формування потреби, створення мотиваційної установки, вибір цілей та прийняття рішення);
- рівень концептуалізації (орієнтація на адресата, врахування ситуації, формування задуму);
- рівень вербалізації. На цьому рівні відбувається виконання логіко-семантичної схеми програми майбутнього висловлювання, відбір лексичних одиниць та їх структурування з урахуванням певних граматичних закономірностей, правил рідної мови;
- рівень символізації, на якому відбувається звукове або графічне кодування мовленнєвого висловлювання.

Таким чином, внутрішня структурна організація мовленнєвої діяльності характеризується трьохфазністю, в яку входять: спонукально-мотиваційна, орієнтовно-дослідницька та виконавча фази (Л. Виготський, І. Зимня, А. Лурія, А. А. Леонтьєв, А. Н. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Л. Халілова, Л. Чистович та ін.).

Успішність здійснення мовленнєвої діяльності залежить від рівня оволодіння фонетичною системою мови. Засвоєння фонетичної будови мовлення залежить від взаємодії мовленнєвослухового та мовленнєворухового аналізаторів, які забезпечують полімодальну єдність мовленнєвої функціональної системи.

Реалізація фонетичного оформлення висловлювання здійснюється засобом мовленнєвих дій або серії дій. Поняття «дія» як одиниця аналізу мовленнєвої діяльності розкривається у роботах Л. Виготського, П. Гальперіна, Н. Жинкіна, І. Зимньої, А. А. Леонтьєва, А. Н. Леонтьєва, А. Лурія та ін.

У сучасних дослідженнях представлено, що довільна мовленнєва дія стає регульованою та самокерованою завдяки слуховому та кінестетичному (м'язовому, пропріоцептивному) зворотному зв'язку. Зворотній зв'язок забезпечує отримання інформації про процедуру та результати запрограмованої мовленнєвої дії.

На необхідність аферентного контролю вказував А. Р. Лурія, який зазначав, що для правильного відтворення різноманітних рухів та керівництва ними необхідна наявність постійних аферентних сигналів про положення органу, який рухається.

У роботах Н. Жинкіна, А. Лурія, А. Соколова, Л. Цветкової зазначається, що мовленнєві кінестезії є генетичною основою виникнення внутрішнього мовлення. Для цього необхідним є тісний міжаналізаторний зв'язок у діяльності мовленневорохового, слухового та зорового аналізаторів. Озвучення слова у внутрішньому мовленні відбувається через взаємодію системи слухових та рухових компонентів слова, при цьому кінестетичний імпульс викликає підсилення слухового компонента тієї ж системи.

Таким чином, друга комплексна форма зворотного зв'язку — слуховий зворотний зв'язок є слуховим контролем та реалізується у процесі слухового сприйняття. Слухове сприйняття здійснює поетапний контроль вербально-комунікативного формулювання думки, вибору слів та граматичного структурування.

Н. Жинкін, П. Гальперін, І. Зимня виокремлюють три основних ланцюга у схемі слухового контролю: а) еталон, відповідно до якого відбувається порівняння дії, що програмується; б) процес співставлення; в) процес прийняття рішення, протягом якого або підтверджується правильність виконання дії, або внаслідок непогодження між еталоном та особистими діями, приймається рішення про зміну цієї дії [4; 5; 6; 7; 8; 9].

Еталонами для порівняння у пропріоцептивній сфері є образ артикуляційного стереотипу. Спеціальні дослідження Е. Вінарської, Н. Жинкіна, Л. Чистович та ін. визначають, що слуховому контролю підлягає руховий стереотип слова, розчленований до найдрібніших елементів. Слуховий контроль здійснюється на основі механізмів саморегуляції по кінцевому акустичному продукту. Він має «покроковий» характер, тривалість «кроку» дорівнює довжині вимовної одиниці — складу.

Таким чином, контроль здійснюється за допомогою слуху, а кінестезії відображають положення органів артикуляції під час артикуляційного підконтрольного акту. Затримка зворотного слухового зв'язку порушує продукування та призводить до дезорганізації всієї фонаційної системи, так як відбувається помилка, десинхронізація пропріоцептивної та слухової інформації про вимову артикуляційного комплексу. Саме тому, нормальна мо-

вленнева дія відбувається лише при повній синхронізації всіх видів зворотного зв'язку. Н. Жинкін у своїх роботах довів, що при узгодженні системи мовленневих рухів із системою звукових комплексів, відпрацьовується код переходу від системи рухів мовлення до системи звуків певної мови. Код формується шляхом порівняння фонем через протиставлення за різними акустико-артикуляційними ознакам та здійснюється на субсенсорному рівні роботи фонематичного слуху. Цей процес Н. Жинкін називає сенсорною абстракцією.

Н. Жинкін визначає фонетичний слух як процес спостереження за безперервним потоком складів, а фонематичний слух — як процес «упізнання звуку як приналежності до певного слова: це абстракція від складу та мовленневих варіацій» [6].

Існують різні підходи до визначення мовленнєвого слуху, які засновані на розумінні наступних видів мовленнєвої діяльності, таких як сприйняття та відтворення мовлення. З одного боку, мовленнєвий слух розглядається як сприйняття думок та почуттів мовця завдяки інтонаційно-мелодійним засобам, що використовує мовець, як психолінгвістична здібність сприймати на слух та одночасно відтворювати у внутрішньому мовленні всі фонологічні засоби мови, встановлювати граматичні відношення. З другого боку, мовленнєвий слух представляється як здібність мовця передавати думки, використовуючи паралінгвістичні засоби. Отже, мовленнєвий слух є психолінгвістичною здібністю людини «ловити та одночасно відтворювати у внутрішньому мовленні всі фонологічні засоби мови, артикулюючи та інтонуючи мовлення, що сприймається».

Таким чином, у структурі мовленнєвого слуху взаємодіють фонематичний слух, який забезпечує в онтогенезі розуміння спрямованого мовлення, та фонетичний слух, який забезпечує в онтогенезі порівняння своєї вимови та вимови іншої людини. Ця здібність до фонетичної екстраполяції (порівняння зразка дії та особистого продукту дії, визначення розбіжностей) і є механізмом формування фонематичного контролю, який входить у структуру мовленнєвої діяльності разом з кінестетичним, кінетичним та слуховим контролем.

Отже, формування всіх видів мовленнєвого самоконтролю відбувається лише у процесі мовленнєвої діяльності та проходить етапи становлення від зовнішнього до внутрішнього самоконтролю. Проте, потребує подальшого дослідження формування навичок самоконтролю мовленнєвої діяльності у дітей із ТПМ.

В статье автор сосредотачивает внимание на двух основных подходах к определению сущности произвольной деятельности, представляет анализ литературы о трех основных цепях в схеме слухового контроля, а также об оценке состояния самоконтроля речевой деятельности у детей с нарушениями речевого развития для диагностики и коррекции речи.

Ключевые слова: самоконтроль, саморегуляция, концепция фактора, «акцептор действия», рефлекторное кольцо, слуховой контроль, фонематический слух.

In the article the author focuses on two basic approaches of defining the essence of arbitrary activities, presents the literature analysis of the three main parts in the hearing control scheme, as well as on the assessment of self-control speech activity in children with speech development disorders for diagnostics and correction of speech abnormalities.

For diagnostics and correction of vocal violations, and also estimation of the state of vocal activity self-control for children with vocal development violations, extremely important is the factor conception, which underlies the defect of higher psychical functions and «Primary defect» concept presented in works of A. R. Luriya.

The author underlines that self-control reflects the inadequacy of utterance to the standards set, is a process of objection by which presently inadequate vocal acts are registered in children's activity under the influence of vocal practice. Consequently, self-control is oriented on prevention of errors in children's speech, and, at the same time, performs the function of self-regulation of correct speech. The initial self-esteem of preschool child comes forward as «specific self-control» and the final self-esteem, which is formed in the process of vocal activity correction, is its product.

Consequently, in order to provide an effective correctional-vocal work with the children of preschool age with broken normativeness of speech, it is necessary to carry out permanent comparing and comparison of the children's unnormative speech to the standard, norms of speech; systematic and timely exposure of vocal errors made; correction of unnormative variants.

The author summarizes aforesaid and underlines that formation of all types of vocal self-control takes place only in the process of vocal activity and passes the stages of formation from external to internal self-control. However, it needs subsequent research of forming of vocal activity self-control skills for children with heavy allolalia.

Key words: self-control, self-regulation, the concept of a factor, «acceptor of action», reflex ring, hearing check, phonemic hearing.

Список літератури

1. Анохин П. К. Биология и нейрофизиология условного рефлекса. — М.: Медицина, 1999. — 164 с.
2. Анохин П. К. Общие принципы компенсации нарушенных функций и их физиологическое обоснование. Труды в научной сессии по дефектологии. — М.: Медгиз, 1958. — С. 45–55.
3. Выготский Л. С. История развития высших психических функций: В 6 т. — М.: Педагогика, 1983. — Т. 3. — 368 с.
4. Гальперин П. Я. О законе поэтапного формирования умственных действий и понятий. — М.: Изд-во АПН РСФСР, 1953. — 45 с.
5. Гальперин П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий // Исследования мышления в советской психологии. — М.: Изд-во МГУ, 1966. — С.236–277.
6. Жинкин Н. И. Механизмы речи [Текст]. — М.: Изд. АПН РСФСР, 1958. — 370 с.
7. Зимняя И. А. Речевой механизм в схеме порождения речи // Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком [Текст] / под ред. А. А. Леонтьева, Т. В. Рябовой / И. А. Зимняя. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. — С. 5–17.
8. Зимняя И. А. Речь как интермодальный процесс // Актуальные проблемы психологии речи и психологии обучения языку. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. — С.55–67.

9. Зимняя И. А. Функциональная психологическая схема формирования и формулирования мысли посредством языка // Исследование речевого мышления в психолингвистике. — М.: Наука, 1985. — С.85–99.

10. Леонтьев А. А. Основы теории речевой деятельности. — М.: Наука, 1974. — 325 с.

11. Лисина М. И. Генезис форм общения // Принцип развития в психологии — М., 1978. — С. 268–295.

12. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. — М.: Педагогика, 1986. — 136 с.

13. Лурия А. Р. Высшие корковые функции человека. — М.; СПб.: ПИТЕР, 2008. — 624 с.

14. Лурия А. Р. Основные проблемы нейролингвистики. — М.: Изд. МГУ, 1975. — 253 с.

15. Лурия А. Р. Психологическое строение речевой деятельности // Основы нейропсихологии. — М., 1978. — С. 93–127.

16. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. — М.: Педагогика, 1973. — 424 с.

Отримано 10.01.2013 р.

О. В. Кравченко,
кандидат філологічних наук

ОСВІТА ТРЕТЬОГО ВІКУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

У статті досліджуються перспективи організації освіти людей третього віку в Україні у контексті міжкультурного діалогу, артикульованого Радою Європи. Міжкультурний діалог виступає домінантною складовою у вирішенні завдання жити у новій соціально-культурній моделі світу на засадах поваги прав та основних свобод людини.